

Adabiyotlar

1. Bazarbaeva A.K. The principle of anthropocentrism of pedagogical culture in the development of cognitive abilities of child educators. // Science and Education in Karakalpakstan. ISSN 2181-9203 №4/1 (44) 2024.376-379-b.
2. Bazarbaeva A.K. Bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning amaliy-texnologik tizimi. // «Fan va jamiyat», 2023, №3. 8-10-b.
3. Hasanboyev J., To'raqulova X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'ot. – Toshkent: «Fan», 2008. 153-b.
4. Шукин Г.И. Талабаларнинг когнитив кизиқишларини шакллантиришнинг педагогик муаммолари. Дарслик. – Москва: «Педагогика», 2008. 296-б.
5. Климбери Л.В., Ядрова Н.В., Нуржанова Р.М. Талабаларнинг когнитив фаоллигини шакллантиришга замонавий юндашулар. // «Fan va ta'limning zamonauiy muammolari», 2017, 6-сон.

REZYUME. Maqolada bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlari - bu tarbiyachining ta'limga bo'lgan munosibati, berilgan ma'lumotlarni qabul qilish va qayta ishlash qobiliyatlarini, ijodiy va tanqidiy fikr yuritishni o'z ichiga olgan. Bu qobiliyatlarini rivojlantirish, bo'lajak tarbiyachilarning malakasini oshirish va ularning tashkilotlarida samarali ishlashi uchun katta ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ. В статье утверждается, что когнитивные способности будущих воспитателей включают в себя отношение воспитателя к образованию, способность воспринимать и обрабатывать предоставленную информацию, творческое и критическое мышление. Это имеет большое значение для развития их способностей, повышения квалификации будущих воспитателей и эффективной работы в их организациях.

SUMMARY. In the article, it proves the cognitive abilities of future educators include the educator's attitude towards learning, the ability to receive and process given information, creative and critical thinking. This is of great importance for the development of their abilities, improving the qualifications of future educators, and their effective work in organizations.

MAKTABGACHA YOSHDAgi BOLALARDA NUTQ BUZILISHLARINI TUZATISH JARAYONIDA LOGORITMIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH

J.A.Bekmanova – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

A.J.Tajimuratov – stajyor o'qituvchi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: Logoritmika, logopediya, imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalar, psixik rivojlanishida kechikish, nutq, texnologiya, korreksiya, logoped, maxsus usullar.

Ключевые слова: Логоритмика, логопедия, дошкольники с ограниченными возможностями, задержка психического развития, речь, технология.

Key words: Logorhythmics, speech therapy, preschool children with disabilities, delayed mental development, speech, technology.

Kirish. Hozirgi davrda bolalik muammolariga oid har qanday masalani muhokama qilar ekanmiz, hammamiz farzandlarimizni sog'lom, baxtli, tengdoshlari va atrofdagilar bilan erkin muloqot qila oladigan insonlar sifatida ko'rishni istaymiz. Bu ayniqsa, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun og'ir kechadi, chunki so'nggi yillarda bu toifadagi bolalar soni sezilarli darajada ortmoqda.

Bugungi kunda imkoniyati cheklangan bolalar orasida nutq buzilishlari keskin oshgan. Ushbu buzilishlarning sabablari orasida: markaziy asab tizimi tug'ma patologiyasi bilan tug'ilgan bolalar sonining ko'pligi, psixik yuklamalar, ekologik muhitning yomonlashuvi hamda ota-onalarning pedagogik jihatdan tayyorgarligining yetarli emasligi alohida o'rin tutadi. Shu bois, bolalar uchun yanada samarali va ularni qiziqitira oladigan nutq tuzatish shakllarini izlab topish zarur. Shunday vositalardan biri – bu logopedik ritmika, ya'ni **logoritmika** bo'lib, u bolalar salomatligini mustahkamlash, saqlab qolish hamda turli nutq buzilishlarini bartaraf etishga qaratilgan korreksion faoliyatni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar taxlili va metodlar. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, nutq buzilishlari har xil darajada bolalarning shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, ularning jismoniy va aqliy rivojlanishiga ham taalluqlidir. Nutq maktabgacha yoshdagi bolaning harakat faolligi bilan bevosita bog'liq. Umumiy va nutqiy motorika o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik I.P.Pavlov, A.A.Leontev,

A.R.Luriyalar tomonidan ilmiy jihatdan o'rganilgan va tasdiqlangan.

Logoritmika – bu musiqiy, harakatli va so'zli mashqlar, topshiriqlar, o'yinlar tizimi bo'lib, ular korreksion, ta'limiy va sog'lomlashtiruvchi maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Logoritmikaning asosiy maqsadi:

- bolalarning so'z boyligini oshirish;
- bog'liq nutq va faol kognitiv faoliyatni rivojlantirish;
- atrof-muhitdagi obyekt va hodisalarga nisbatan hissiy sezuvchanlikni tarbiyalash;
- musiqa, adabiyot va tasviriy san'at asarlariga qiziqish uyg'otish.

Logoritmika, musiqa va ritmika – bular bolalar bog'chasidagi bolaga kompleks ta'sir o'tkazuvchi faoliyat turlaridir. Ular bolaning **“o'zini ifodalash mexanizmini”** ishga tushira oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'zini ifodalash deganda – ular ijodiy faoliyatda mustaqillik namoyon eta olishlari tushuniladi [1:20-21].

Ushbu uch faoliyat turini nima birlashtiradi va nimasi bilan farqlanadi?

- **Logoritmika** – bolalarning nutqini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, u korreksion pedagogika yo'nalishida chuqur ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, bolani har tomonlama rivojlantirish, ayniqsa o'zini ifoda etish qobiliyatini oshirish salohiyatiga ega.

- **Musiq** – bolalarning musiqiy madaniyatini boyitadi.

- **Ritmika** – bolalarning harakat faolligini rivojlantiradi.

Uchallasini ham ritm birlashtiradi.

Ko'plab pedagog, psixolog va tilshunoslar tadqiqotlari maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy o'zini ifoda etish muammolarini hal qilishda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatdi. M.Y. Ayupova bolalarda nutq kamchiliklarini bartaraf etishda va nutq tempining buzilishlarini tuzatish ishlari logopedik ritmika, jismoniy tarbiyani o'z ichiga oladi deb ta'kidlab o'tgan [5:315].

Logoritmika mashg'ulotlari ta'lim, tarbiya va korreksiya vazifalarini bolaning ongida noan'anaviy, ixtiyorsiz darajada hal etadi, bu jarayon ijobiy hissiy fon bilan kechadi hamda pedagogga yaxlit tarbiyaviy-korreksion jarayonni tashkil etish imkonini beradi [2:21-22].

Natijalar. Logoritmik mashg'ulotlar quyidagilarga qaratilgan:

- umumiy va mayda motorikani rivojlantirish;
- nafas olish tizimini mustahkamlash;
- mushak ohangini tartibga solish;
- eshitish e'tibori va xotirani, mimika, hissiyotlarni rivojlantirish;

- artikulyatsion apparatni shakllantirish.

Mashg'ulotlar odatda leksik mavzular bilan bog'lanadi. Lug'at boyligini oshirish va bog'liq nutqni rivojlantirish ustida tizimli ish olib boriladi. Bolalar nutqi, kuylash va harakatlari kattalarga taqlid qilish orqali shakllanadi – ya'ni ko'rish, tinglash va takrorlash orqali. Pedagog mashg'ulot davomida qiziqarli, yangilikka boy syujetli holatlar o'ylab topadi, o'yin shakli rang-barang, ko'rgazmali materiallar bilan uyg'unlashadi – bu esa bolalarda muloqotga bo'lgan ehtiyojni rag'batlantiradi, nutqiy taqlidni, umumiy va mayda motorikani rivojlantiradi hamda hissiy-estetik ta'sir uyg'otadi.

2-mashg'ulotlarda turli yo'nalishdagi o'yinlar uyg'unlashadi. Faoliyat turlarini navbatma-navbat almashtirib borish bolalarning qiziqishini saqlab qoladi, ular o'rtasida voqelikdagi hodisa va predmetlar o'rtasidagi bog'liqlikni anglashlariga yordam beradi.

Xulosa. Logoritmik mashg'ulotlar va san'atning turli turlarini o'zida mujassam etgan integratsiyalashgan o'yin-syujetli darslar nutqiy tizimdagi psixologik mexanizmlarni rivojlantirishning eng samarali shakli hisoblanadi. Logoritmik mashg'ulotlarning yana bir katta afzalligi – ularning

guruhli shaklda olib borilishidir. Bu esa bolaga jamoa ichida ijtimoiylashish, tengdoshlari bilan umumiy til topish, kattalar va bir-biri bilan faol muloqot qilish imkonini beradi.

Mashg'ulotlar bir xil nutqiy buzilishga ega yoki nutq rivojlanish darajasi o'xshash bo'lgan bolalar bilan olib boriladi. Ammo inklyuziv ta'lim sharoitida maktabgacha ta'lim guruhlarini turli nutqiy buzilishga ega bolalar tashkil etadi. Shu bois, nogironligi bo'lgan bolalar bilan frontal va individual mashg'ulotlarni tashkil etishda alohida yondashuv zarur.

Mashg'ulot materiallari quyidagilarni qamrab oladi: harakatni nutq bilan muvofiqlashtirish, barmoq gimnastikasi, artikulyatsion va mimik motorikani rivojlantirish, nafas gimnastikasi. Nogironligi bo'lgan bolalar uchun bir mashg'ulot doirasida quyidagilarni uyg'unlashtirish muhim: nutq – harakat – faoliyat turining tez-tez almashinishi – qulay muhit – ijobiy ruh – ko'rgazmali materiallar – dam olish – guruhdagi ish (hamkorlik ko'nikmalari) – diqqatni mashg'ulot oxirigacha saqlash. Mutaxassislar va tarbiyachilar birgalikda korreksion vazifalarni hal etishadi, imkoniyati cheklangan bolalar uchun chuqurlashtirilgan va har tomonlama rivojlantiruvchi ta'limni ta'minlashadi. Korreksion guruh tarbiyachilari kun davomida logoritmika elementlarini quyidagicha qo'llashadi:

- ertalabki gimnastika nutqli elementlar bilan (takrorlovlar, ovozga taqlidlar);
- ertalabki, tushlikka tayyorgarlik, yotish, uyg'onish va h.k. vaqtlarida she'rlar, toza talaffuz mashqlari;
- mashg'ulot vaqtida logoritmik tanaffuslar (fizkult-minutkalar);
- ovozli jonlantiruvchi mashqlar;
- ko'chada kuylab ijro etiladigan harakatli o'yinlar;
- guruh ichidagi kamharakat o'yinlar.

Yillik kuzatuvlarimiz shuni ko'rsatdiki, logoritmika mashg'ulotlari imkoniyati cheklangan bolalarda nutq va kognitiv jarayonlarni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa nutqiy nuqsonlarning bartaraf etilishi, lug'at boyligining ortishi, e'tibor va xotiraning yaxshilashida o'z ifodasini topmoqda.

Xulosa qilib aytganda, logoritmik mashg'ulotlar imkoniyati cheklangan bolalarda nutqiy tizimning psixologik mexanizmlarini shakllantirish, ularni sog'lomlashtirish, tarbiyalash va o'qitishga xizmat qiladi. Bu esa korreksion ishlardagi natijadorlikni oshirish va ularning davomiyligini qisqartirish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. Аверина И.Е. Физкультурные минутки и динамические паузы в ДОУ: практ. пособие. – 3-е изд. – Москва: «Айрис-пресс», 2007.
2. Лалаева Р.Н. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития. Р.Н.Лалаева, Н.В.Серебрякова, С.В.Зорина. – Москва: «Владос», 2004.
3. Слепович Е.С. Формирование речи у дошкольников с задержкой психического развития. Кн. для учителя. – Минск: «Народная асвета», 1989.
4. Шевченко С.Г. Диагностика и коррекция задержки психического развития у детей. – Москва: «Народная асвета», 2004.
5. Аюпова М.Ю. Логопедия. Дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2007.

REZYUME. Maqola zamonaviy jamiyatda dolzarb bo'lgan muammoga – maktabgacha ta'lim tashkilotlarida psixik rivojlanishida kechikish kuzatilgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlar xususiyatlariga va ularni nutq buzilishlaridan chiqarishga qaratilgan kompleks korreksion-tarbiyaviy chora-tadbirlar tizimiga bag'ishlangan. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutq kamchiliklarini logoritmik mashg'ulotlar yordamida tuzatish va mashg'ulotlarda logoritmik texnologiyalardan foidalanish bo'yicha ilmiy asoslangan texnologiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ. Данная статья посвящена актуальной проблеме современного общества – особенностям логопедической работы с детьми дошкольного возраста с задержкой психического развития в условиях дошкольных образовательных учреждений, а также системе комплексных коррекционно-воспитательных мероприятий, направленных на устранение речевых нарушений. В статье представлены научно обоснованные технологии коррекции речевых недостатков у детей дошкольного возраста посредством логоритмических занятий и применения логоритмических технологий в процессе этих занятий.

SUMMARY. This article is devoted to an urgent issue in modern society — the characteristics of speech therapy work with preschool children exhibiting delayed mental development in preschool educational institutions, as well as the system of comprehensive corrective and educational measures aimed at overcoming speech disorders. The article presents scientifically grounded technologies for correcting speech deficiencies in preschool children through logorhythmic exercises and the application of logorhythmic technologies during these sessions.

UMUMTA'LIM MAKTAB DIREKTORLARIDA TAYM-MENEJMENT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH: NAZARIYADAN AMALIYOTGA

B.S.Bekniyazov – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: maktab rahbari, rahbarning ish vaqti, boshqaruv algoritmi, funksional vazifalari, boshqaruv faoliyati, strategik boshqaruv, rejalashtirish.

Ключевые слова: директор школы, рабочее время руководителя, алгоритм управления, функциональные задачи, управленческая деятельность, стратегическое управление, планирование.

Key words: school director, director's working hours, management algorithm, functional tasks, management activities, strategic management, planning.

Kirish. Bugungi kunda sifatli uzluksiz ta'lim bilan bog'liq muammolar butun dunyo bo'ylab tadqiqotning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. Sifatli ta'limga erishish uchun asosiy to'siqlardan biri bu vaqt etishmasligi muammosidir. Bu maqsadga erishishda maktab direktorining rolini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Maktab direktorlari maktabda sifatli ta'limni tashkil qilish uchun qulay sharoitlarni ta'minlash uchun mas'uldirlar. Buning uchun ular o'z shaxsiy va ish vaqlarini yanada samarali boshqarishlari kerak bo'ladi. Taym-menejment bilan bog'liq tadqiqotlarning aksariyati talabalar va ularning o'quv natijalari, xususan, ularning o'quv yutuqlari va akademik faoliyati bo'yicha olib borilgan [1:17].

Maktab direktorlari o'qituvchilar va jamiyat talablari bilan ishlashda muammolarga duch kelishadi, ammo bu muammolarga tadqiqotchilar milliy va xalqaro darajada kam e'tibor berishgan. Shu sababli, umumta'lim maktab direktorlari ish vaqlaridan qanday foydalanishlari va maktabda o'tkaziladigan turli tadbirlar uchun vaqlarini qanday boshqarishlari kerakligini o'rganish zarur. Shunday qilib, ishonch bilan aytish mumkinki, vaqt nazorat qilinadigan yoki boshqariladigan narsa emas, balki o'zini o'zi boshqaradigan yoki nazorat qiladigan shaxsning o'zidir [3:25].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Zamonaviy G'arb biznes konsaltingida taym-menejmentdan foydalanishga misol sifatida Stiven Kovining 1990- yildagi eng ko'p sotilgan "Yuqori samarali odamlarning 7 odati" kitobini aytish mumkin. Kovi o'z kitobida ikki bosqichda shaxsiy kamolotga (etuklikka) erishishning yaxlit konsepsiyasini taklif qiladi: qaramlikdan mustaqillikka ("shaxsiy g'alaba"), mustaqillikdan ongli o'zaro bog'liqlikgacha ("ijtimoiy g'alaba"). Odat – bu shaxsiy kamolotga va insonning yuksak samaradorligiga erishishga yordam beradigan bilim, ko'nikma va itilishlarning birligi sifatida aniqlanadi [4:49].

Qarorlar va vazifalarni ustuvorlashtirish uchun standart vosita bo'lgan "Eyzexauer matritsasi" ni hisobga olgan holda, Kovi taym-menejmentning asosiy vazifasi matritsaning "ikkinchi kvadrati uchun kurash" bo'lishi kerak, deb hisoblaydi (ikkinchi kvadrat: "muhim bo'lgan

narsalar", lekin "shoshilinch emas"). Aynan "ikkinchi kvadrat" ga xos bo'lgan faoliyat turlari "insonni shaxsga aylantiradi", uning ichki imkoniyatlarini ochib beradi, unga mustahkam munosabatlar o'rnatishga va hayotidagi eng muhim maqsadlarga erishishga imkon beradi ("natijalar").

Eyzexauer matritsasining boshqa kvadratlarida lokalizatsiya qilingan faoliyat odamning har doim "boshqa odamlarning ishlari" bilan band bo'lishiga yoki jiddiy psixologik muammolarga (doimiy stress va boshqalar) olib keladi. Doimiy shoshilinch bosim va/yoki "mayda bema'nilik" (doimiy ahamiyatsiz narsalar bilan band bo'lish) ham odamni boshqa odamlar bilan to'liq va chuqur muloqot qilish imkoniyatidan mahrum qiladi [5:37].

Kovi metodologiyasidan foydalanib, biz "ikkinchi kvadrat uchun kurashda" yordam beradigan taym-menejment tizimini yaratish uchun oltita tamoyilni taklif qilishimiz mumkin:

1) izchillik (mos keluvchilik) – individual taym-menejment tizimining barcha elementlarining o'zaro bog'liqligi, birligi (Kovi bo'yicha: ko'rish va missiya, rollar va maqsadlar, ustuvorliklar va rejalar, istaklar va intizom o'rtasidagi birlik);

2) muvozanat – bu holda "muvozanat" hayotning turli sohalarida (oilal, ish, sog'liq va boshqalar) muhim maqsadlarga erishish uchun etarli bo'lishi uchun vaqtni uyg'un taqsimlashni anglatadi;

3) konsentratsiya – siz doimo "ikkinchi kvadrat" faoliyat turlarining hayotingiz uchun muhim ahamiyatini eslab qolishingiz va birinchi navbatda shu kabi masalalarga e'tibor qaratishingiz kerak. Buning uchun Kovi e'tiborni kunlik rejalashtirishga emas (bu uchinchi "to'lqin" taym-menejmentga xos), balki haftalik rejalashtirishga qaratishni taklif qiladi. Haftalik rejalashtirish muhim, shoshilinch bo'lmagan ishlar uchun juda katta vaqtni (yarim kun - bir kun) zaxiralash imkonini beradi;

4) insonparvarlik – boshqa odamlar bilan munosabatlarda uchinchi "to'lqin" ning taym-menejment jadval va bo'ysunishdagi "aniqlik" ga qaratilgan. To'rtinchi avlod taym-menejment uchun "samaradorlik", "marosimlarga" rioya qilishdan ko'ra muhimroqdir. Agar odam bilan muloqotingiz jadvalda belgilangan